

Az utolsó ember

NIETZSCHE, ORTEGA Y GASSET
és

BERGYAJEV
szövegei
a közepszerűségről

szerk.: Braunitzer Gábor

Atomtorta, 2010

Az utolsó ember

Nietzsche, Ortega és Bergyajev szövegei a közepszerűségről

szerkesztette: Braunitzer Gábor

Atomtorta, 2010.

*Tőle, ki gyógyít és aki fát vág
és aki az öltönyt varrja nekem -
Elvárom: remekül tegye dolgát,
dolga bármi legyen.
Nem, ne legyen közepes, vacak átlag,
sem a sárcipő, sem a ház.
Bűn a középszerűség, akárcsak
a hazug szó: elfajulás.
Buzdítsa ki-kí magát, hadd
tenne dicsőt, remeket.
Naggyá nem lenni - gyalázat.
Mind naggyá legyetek!*

(Jevgenyij Jevtusenko)

Valóban hihetetlen, hogy kívülről nézve milyen semmitmondóan és jelentéstelenül, belülről tekintve mily tompán és gondolattalanul folydogál el a legtöbb ember élete. Fakó vágyakozások és kínok, álmodozó ödöngés a négy életkorszakon át a halálig, amit triviális gondolatok sora kísér. Olyanok ezek az emberek, mint az óraművek, melyeket felhúztak. S amelyek járnak, de nem tudják, miért; s valahányszor egy embert nemzenek vagy megszülnék, az emberi életnek ezt az óraszerkezetét újra felhúzzák, hogy a már számtalanszor elismételt kis gépi dallamot eljátssza.

(Arthur Schopenhauer)

I.

Bevezető gondolatok

*A nihilizmus az ajtónk előtt áll: honnan jön ez az iszonyatos vendég?*¹ - teszi fel a kérdést Nietzsche. Manapság ez a kérdés még inkább aktuális, hiszen a vendég, a középszerű, minden különbözést elvető, a mennyiséget a minőség fölé rendelő ember már a házban van, sőt, ő kívánja diktálni a házirendet is. Ortega y Gasset ezt már 1926-ban tudta:

Korunknak azonban az a jellemzője, hogy a közönséges lélek nemcsak tudatában van közönségességének, hanem van mersze, hogy jogot követeljen a közönségességnek, és mindenütt azt érvényesíti. Ahogy Észak-Amerikában mondják: nem illik különbözni. A tömeg eltörli mindent, ami különböző, kiemelkedő, egyedi, minőségi és kiválasztott.²

Ijesztőbb azonban, hogy ezt a hivatlan látogatót talán már annyira megszoktuk, hogy elnézzük neki, hogy egyre inkább átveszi az irányítást, jelenléte talán néha már fel sem

¹ Friedrich Nietzsche: Az értékek átértékelése. (ford.: Romhányi Török Gábor). Budapest: Holnap Kiadó, 1998.

² José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. (ford.: Scholz László). Budapest: Nagyvilág, 2003

tűnik, és egyébként is: a ház legtöbb lakójával kiválóan megértik egymást. A középszerűség létjogosultsága lassan megkérdőjelezhetetlen igazsággá válik, amit a politikai korrektség követelménye (amely néha már a tapasztalati igazság kimondásának gátjává válik), és az, ahogyan az ellene való lázadást a közészer beépíti saját repertoárjába, csak erősít.

Végülis mi a baj a középszerűséggel, ha ennyi ember számára, ennyire könnyen elfogadható? Ez a kérdés akár reflexesen is felmerülhet. Sajnos, már maga a kérdés sem közelít jó irányból. Hogy miért? Csak fogalmazzuk át, és azonnal látjuk: Mi a baj azzal, hogy egy adott homogenizált értékészletet tömegesen elfogadnak, ha egyszer tömegesen elfogadják? De fogalmazhatunk egészen hétköznapien is: Miért baj az, hogy József betörő, ha egyszer emberek házaiba hatol be, amikor azok nincsenek otthon, és onnan különféle dolgokat tulajdonít el? A probléma immár világos: aki efféle kérdést tesz fel, az végülis nem az okokra és a miértekre kíváncsi, egyszerűen önmaga is a középszerűség logikáját követi: ez a kérdés ugyanis a közészer számára azzal igyekszik visszaszerezni

léttjogosultságát, hogy arra hivatkozik, hogy a középszer az, ami. Ezzel a példával természetesen nem kívántuk a középszerűség definícióját ennyire könnyen elintézni- azonban, hogy sok ember egy adott értékészletet kritika és kérdések nélkül elfogad, mindenképpen lényegi eleme a középszerűség fenomenjének, amiről az ebbe a rövid kötetbe foglalt írások szólnak. Remélhetőleg végülis sikerül az olvasót további gondolkodásra ösztönözni, és hozzásegíteni egy pontosabb fogalom megalkotásához. Addig is bátran gondoljon arra, amire eddig is, ha a „középszerűség” szót hallotta! Részben azért javaslom ezt, mert azt gondolom, hogy aki erről a témáról egyáltalán olvasni hajlandó, és nem háborodik fel még az említésének a hallatán is, annak közelítőleg jó fogalmai vannak arról, mi is ez a jelenség, és, hogy mi/ki tartható középszerűnek. Másfelől azért is jó ez, mert így az olvasó a szöveggel állandó párbeszédben áll, és ilyen módon – az egyes részek elfogadásával vagy elvetésével- pontosíthatja saját középszerűség-értelmezését.

De akkor mi is a baj a középszerűséggel? Egészen nyersen fogalmazva az, hogy a hiteles élet lényegével

ellentétes, de akár azt is mondhatnánk: életellenes. Való igaz, hogy pusztán biológiai értelemben véve kiválóan élhető, azonban elvesz mindent, ami az embert egyáltalán emberré teszi.

De mi teszi az embert emberré? *„A Lét lényege egzisztenciájában van.”*- írja Heidegger a *Lét és Időben*. Véleményem szerint ez meglehetősen jó fenomenológiai definíciója annak, mi az ember. A filozófiai részleteket nélkülözve, csak röviden arról, mit jelent ez a definíció: A Lét (Dasein) kifejezés Heideggernél specifikusan az emberi lény létezésére használatos. Az egzisztencia kifejezés a létezés aktív módját fejezi ki- ebben máris benne van az, hogy az ember lényegét tekintve cselekvő, tehát az ember az, aki nem pusztán van, hanem valóban: *létezik*. Ez a létezés pedig az embernek abban a képességében lakozik, hogy *„önmagán már mindig túlmutat”*- azaz, hogy az ember az által, hogy önmagáról gondolkodni, önmagával kapcsolatban tervezni képes, éppenséggel mindig több, mint az aktuális önmaga. Ez a többlet mindannyiunkra sajátosan jellemző, csak a miénk, minthogy mindannyian különbözünk másoktól. Az egzisztencia, véleményem

szerint, ennek az egyéni többletnek a megélése, és a középszerűség ennek szándékos elvetése vagy az egyéni jelleg elvesztésébe való belenyugvás. Az ember az által nyeri el a létezés lehetőségét, hogy önmaga irányában dönt: nem fogadja el a dolgok adott rendjét önmagára nézve is kötelezőnek, mindig rendelkezésére áll a letérés lehetősége az előre megszabott úttól. Itt utalunk Martin Buberre, aki az egyértelmű döntések fontosságáról így ír: *...ha volna Sátán, nem az volna az, aki Isten ellen döntene, hanem az, aki örökkön-örökké nem dönt.*³ Emberi módon létezik tehát az, aki legemberibb adottságát, intellektusát, használva maga választja meg útját, nem csupán sodródik az árral. Ez persze nem jelenthet öncélú egoizmust- óvakodom attól, hogy bárkit az individualizmus olyan formáira ösztönözzek, amely az Én érdekét helyezi mindenek fölé. Az egzisztencia jóval kifinomultabb művészet, hiszen az ember nem atom. Nem élhetünk mások nélkül, és fontos, hogy másokkal közös céljaink legyenek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy automatikusan egygyé kell válnunk mások céljaival- lehetséges úgy élni, hogy akár tömeges ügyeket

³ Martin Buber: *Én és Te.* (ford.: Bíró Dániel) Budapest: Európa, 1991.

személyes ügyünként éljük meg, és személyes módon tegyük azokhoz hozzá, és lehetséges akár tömeges viselkedési mintákat is követni anélkül, hogy hitelességünk csorbát szenvedne. Mások gépies utánzása és egy másoktól tanult viselkedés magunk módján való alkalmazása –azaz utánzás és kreatív tanulás- közt óriási a különbség. Aki utánoz: van. Aki tetteivel önmagát és világát alkotja: létezik. Embernek születésünk pusztá ténye nem jelenti azt, hogy máris emberek lennénk; noha a világ megelőlegzi a bizalmat, a cím elnyeréséért halálunkig tennünk kell.

Braunitzer Gábor

2010. július 18-án

II.

Szövegek

1. Nietzsche: Az utolsó emberről.

(In: Ím-ígyen szóla Zarathusztra. ford.: Wildner Ödön és a Reclam 1983-as kiadása alapján Braunitzer Gábor)

Így hát szólok nékik arról, ami legméltóbb a megvetésre: ez pedig az "utolsó ember".

És Zarathustra im-ígyen szóla a néphez:

Ideje, hogy az ember kitűzze célját. Ideje, hogy az ember elültesse legmagasabb reménysége csíráját.

Földje még elég kövér erre. Ámde ez a föld egykoron sovány és kimerült léssen s nem bír majd belőle nőni egyetlen magas fa.

Óh jaj! Eljövend az idő, mikor az ember vágya nyilát már nem veti az emberen túl és újának húrja elfelejt zúgni!

Mondom néktek: kell, hogy még káosz legyen az emberben, hogy táncoló csillagot tudjon szülni. Mondom néktek: bennetek van még káosz.

Óh jaj! Eljövend az idő, mikor az ember már nem szül csillagot.

Óh jaj! Eljövend az ideje a legmegvetettebb embernek, a ki már magát sem tudja megvetni.

Íme megmutatom nektek az utolsó embert.

"Mi a szeretet? Mi a teremtés? Mi a vágyakozás? Mi a csillag?" - ezeket kérdi az utolsó ember és hunyorgat. A föld akkoron kicsinnyé lesz és rajta ugrándozik az utolsó ember, a ki mindent kicsinnyé tesz. Fajtája kipusztíthatatlan, mint a földi bolháé; az utolsó ember él legtovább.

"Föltaláltuk a boldogságot" - mondják az utolsó emberek és hunyorgatnak.

Elhagyták a tájékokat, a hol kemény volt az élet: mert melegség kell nekik. Szeretik még a szomszédot és hozzá dörgölőznek, mert szükségük van a melegre.

Megbetegedni és csalódní: ezt bűnnek tartják; nagy vigyázva járnak-kelnek. Balgatag az, a ki még kövön vagy emberen megbotlik! Néha egy kevés mérég: ez kellemes álmokat okoz. S utoljára sok mérget, kellemes halálra valót!

Még dolgoznak, mivelhogy a dolog: szórakozás. Ámde szorgoskodnak, hogy a szórakozás meg ne ártson. Nem szokás már elszegényedni se meggazdagodni: mind a kettő túlságosan megerőltető. Ki akar még uralkodni? Ki még engedelmeskedni? Mind a kettő túlságosan megerőltető.

Nincs pásztor és egy a nyáj! Mindenki egyet akar, mindenki egyenlő: aki másképp érez, önkéntesen bolondokházába vonul.

“Valamikor mindenki bolond volt” - mondják a legnagyobb rókák és hunyorgatnak.

Bölcsek ők és tudói mindeneknek, a mik történtek: így hát nincs miért gúnyolódni. Még civakodnak, ámde hamarosan kibékülnek – a túl sok harag megárt a gyomornak.

Megvan apró kedvtelésük nappalra és megvan apró kedvtelésük éjjelre: de tiszteletben tartják az egészséget. “Föltaláltuk a boldogságot” - mondják az utolsó emberek és hunyorgatnak.

2. Ortega y Gasset: A tömegemberről.

(José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Nagyvilág: 2003; p 16.-)

...ez a sebtiben megalkotott és csupán néhány silány absztrakcióra támaszkodó embertípus, mely -éppen jellege miatt- Európa minden zugában egy és ugyanaz. Neki köszönhető, hogy az egész földrészen egyre inkább fullasztóan egyhangú, lehangoló képet mutat az élet. Ez a tömegember abból az emberből lett, akit megfosztottak saját történelmétől, akinek nincs a múltban gyökere, és aki -épp ezért- engedelmesen követ minden “internacionális” eszmét. Nem is ember ez, csupán egy emberi

burok, amely pusztá idola foriból áll; nincs "benseje", önálló - megváltoztathatatlan, elidegeníthetetlen- belső lénye, megmásíthatatlan énje. Ezért mutat hajlandóságot arra, hogy színleg bármi legyen. Csak vágyai vannak; azt hiszi, hogy kizárólag jogai vannak, s nem hiszi, hogy lennének kötelességei: ez az ember, akit nem kötelez a nemesség- ez a sznob (sine nobilitate).

(...)

Mivel a sznobnak nincs önálló sorsa, mivel nem érzi, hogy valamilyen meghatározott és megmásíthatatlan cél megvalósítására él a földön, képtelen felfogni, hogy vannak egyéni küldetések és sajátos üzenetek.

(...)

Európában a szabadság mindig is készenlétet jelentett, teret, hogy azok legyünk, akik igazából vagyunk. Érthető, hogy az le akar mondani a szabadságról, aki tudja, hogy nincs igazi feladata.

(...)

Ha egyszer már alaposan számba vettük, hogy milyen is ez a ma uralkodó embertípus, akit én tömegembernek neveztem el, a hasznosabb és drámaibb kérdések kerülnek majd előtérbe: Vajon megreformálható-e ez az embertípus? Más szóval: orvosolhatók-e

a benne található súlyos hibák? Mert hát -mint majd látja az olvasó- itt egy hermetikus emberről van szó, aki igazából mindennemű felsőbbség elől elzárkózik.

(...)

Vajon képes-e egy mai huszonéves olyan élettervet alkotni magának, amely egyéni képet mutat, s amelyet épp ezért sok önálló kezdeményezéssel, sajátos erőfeszítéssel kell majd megvalósítania?

(id.mű, p.29.)

Hamarosan rá fog jönni, hogy tervének útjában áll az embertársa, ahogy az életét is szorongatja mások élete. S a korára jellemző alkalmazkodási képesség akkor majd arra ösztönzi, hogy lemondjon mindennemű cselekvésről, sőt minden egyéni vágyról, és ellenkező irányba fog elindulni: mindenki által osztott desideratából álló, standard életet képzel el magának, és belátja, hogy azt csak úgy érheti el, hogyha másokkal együtt, közösen igényli vagy követeli.

(p.30.)

3. Ortega y Gasset: A népességtömörülés jelensége.

(José Ortega y Gasset: A tömeges lázadása. Nagyvilág: 2003; p 44.-)

A tömeg az "átlagember". Így ami korábban merő mennyiség volt -a sokaság-, most egyfajta minőségi meghatározássá válik: ez a közös tulajdonság, az, aminek nincs társadalmi meghatározottsága, az embert jelenti, amennyiben az nem különbözik társaitól, hanem önmagában egy általános típust ismétel meg. (...) Mindenki tömegnek számít, akinek nincsenek sajátos szempontjai önmaga -kedvező vagy kedvezőtlen-megítéléséhez, s úgy érzi, hogy olyan "mint mindenki", és ez nem nyomasztja, hanem nagyon is kedvére van, hogy másokhoz hasonlónak érzi magát. (...)

Amikor a "kiválasztott kisebbségről" beszélnek, a megszokott állnok szóhasználattal gyakran kiforgatják a kifejezés értelmét, mintha nem tudnák, hogy a kiválasztott ember nem afféle nagyizoló, aki mindenkinél magasabbrendűnek képzei magát, hanem az, aki önmagától többet követel, mint másoktól, még ha magas követelményeinek nem is tud megfelelni. Nem kétséges, hogy az emberiséget a következőképpen lehet a legradikálisabban

két részre osztani: az egyik csoportba tartoznak azok az emberek, akik akik sokat követelnek maguktól, és szüntelenül nehéz feladatokat és kötelességeket vállalnak, a másikba pedig azok, akik semmilyen különleges követelményt nem támasztanak magukkal szemben, akik úgy élnek, hogy folytonosan azok akarnak maradni, akik, nem igyekeznek tökéletesíteni önmagukat, és akik akár a bóják, ide-oda sodródnak (pp.44-45.).

Korunknak az a jellemzője, hogy a közönséges lélek nemcsak tudatában van közönségességének, hanem van mersze, hogy jogot követeljen a közönségességnek, és mindenütt azt érvényesíti (p.48.).

4. Ortega y Gasset: Elkezdjük a tömegember boncolását.

(José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Nagyvilág: 2003; p 86.)

Mert amikor a közönséges ember szembekerül ezzel a technikailag és társadalmilag oly tökéletes világgal, valójában azt hiszi, hogy az a Természet alkotása, és teljesen elfeledkezik róla, hogy az sok kiváló elme zseniális munkájának az eredménye. (...) Ezzel el is jutottunk a mai tömegember pszichológiai képletének két első

vonásához: az egyik a vitális vágyainak, tehát a személyiségének a korlátlan kiterjesztése; a másik, a teljes hálátlanság mindaz iránt, ami megteremtette számára a gondtalan létet. Mindkét vonás megtalálható az elkényeztetett gyermek jól ismert pszichológiájában. (...) Akkor kényeztetünk, ha nem korlátozzuk a vágyakat, ha azt a benyomást keltjük valakiben, hogy neki mindent szabad, és hogy semmi kötelessége sincs. Az ilyen szabályok közt felnövekedett gyermek sosem tapasztalja meg önnön határait. Minthogy megkíméljük őt minden külső nyomástól, másokkal való bármilyen összetűzéstől, valóban az az elképzelés alakul ki benne, hogy hogy csak ő létezik, és megszokja, hogy nem számol másokkal, s főleg olyan valakivel nem számol, aki felette áll.

5. Ortega y Gasset: Nemes élet és közönséges élet, avagy igyekvés és tehetetlenség.

(José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Nagyvilág: 2003; p 89.-)

...az új tömeg minden különleges indok nélkül eredendő és állandósult állapotnak tekinti az élet korlátlan szabadságát. (...) Elégedett önmagával úgy, ahogy van. Hajlik rá -minden hiúság

nélkül, naivan, a világ legtermészetesebb módján-, hogy önmagában mindent elfogadjon és helyesnek tartson, legyen az vélemény, vágy, elfogultság vagy ízlés dolga. Miért is ne tenné, ha mint láttuk, semmi és senki nem ébreszti rá, hogy másodrangú, hogy nagyon is korlátozott ember, aki nem képes megalkotni, se megtartani azt a rendet, amelytől oly gazdag és boldog az élete, s amelyben megerősítést nyer a személyisége? (...)

A kiválasztott vagy kiváló ember ellenben alkatánál fogva belső szükségét érzi, hogy egy rajta kívül és felette álló mértékhez folyamodjék, s azt készséggel szolgálja. (...) Ha véletlenül nincs mit szolgálnia, nem találja a helyét, és újabb, még nehezebb, még igényesebb célokat állít maga elé, s azok igájába áll. Ez hát a fegyelmezett élet- ez a nemes élet. A nemességet az igényesség, a kötelességérzet határozza meg, s nem pedig a jogok.

(pp. 89.-90.)

A nemesség számomra az igyekvő étellel azonos, amely önmaga tökéletesítésére törekszik, s amely igyekszik túllépni azon, amit

elért, s önmagának kötelességként és igényként kijelölt célok felé halad (p.92.)

6. Ortega y Gasset: Miért és miért mindig erőszakkal avatkozik bele a tömeg mindenbe?.

(José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Nagyvilág: 2003; p 96.-)

A tömegember tökéletesnek tartja magát. Azért van szüksége a hiú embernek másokra, mert velük akarja megerősíteni az önmagáról megálmodott képet. Következésképpen a nemes ember még ebben a beteges esetben, a hiúság "vakságában" sem érezheti magát igazán tökéletesnek. A mai középszerű emberben, az új Ádámban ezzel szemben fel sem merül, hogy kételkedjék saját tökéletességében. Önbizalma, akár Ádámé, paradicsomi. Mivel a lelke eredendően zárt, hiányzik belőle mindaz, ami lehetővé tenné, hogy felfedezze saját tökéletlenségét: vagyis nem hasonlítja magát máshoz. (...)

A buta egész életében, menthetetlenül buta. Ezért mondta Anatole France, hogy végzetesebb ostobának lenni, mint gonosznak, Tudniillik a gonoszság olykor szünetel; a butaság ellenben soha.

Ez nem azt jelenti, hogy a tömegember buta. Ellenkezőleg, a mai tömegember okosabb, szellemi képessége nagyobb, mint bármelyik elődjéé. Csakhogy ennek a képességnek semmi haszna; képességének ködös tudata tulajdonképpen csak arra készíti, hogy ne használja az eszét, és hogy még jobban befelé forduljon. Egyszer s mindenkorra szentnek tekinti az a sok közhelyt, előítéletet, gondolatfoszlányt, vagy épp üres szót, ami véletlenszerűen felhalmozódott a lelkében, s amit -csak naivitással magyarázható vakmerőséggel- mindenütt érvényre juttat (...) nem arról van szó, hogy a közönséges ember inkább kivoálónak, mintsem közönségesnek tartja magát, hanem arról, hogy a közönségességhez való jogot, a közönségesség jogát hirdeti és érvényesíti.

(pp.96.-97.)

A tömeg -látva a nagyságát és sűrűségét, ugyan ki gondolná?- rajta kívül állókkal nem kíván együtt élni. Halálosan gyűlöl mindent, ami rajta kívül áll.

(p.103.)

7. Ortega y Gasset: Az „öntelt úrfi” korszaka.

(José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Nagyvilág: 2003; p 122.-)

Ha a közéletre gyakorolt hatás szempontjából vesszük szemügyre ennek az új típusú embernek a pszichológiai alkatát, a következőket látjuk:

1. veleszületett, alapvető eleme, hogy az élet könnyű és fölös, s hogy nincsenek benne sorsszerű korlátok; következésképpen minden átlagemberben megtalálható az uralkodás és a győzelem érzése, amely

2. arra sarkallja, hogy elfogadja magát olyannak, amilyen, és hogy jónak és tökéletesnek tartsa erkölcsi és szellemi vagyonát. Ez az önelégültség azután oda vezet, hogy elzárkózik minden külső közeledés elől, becsukja a fülét, nem gondolkodik el saját nézetein, s nem számít másra. (...)

3. mindenbe beleavatkozik, és tapintatlanul, megfontolatlanul, szabályok és fenntartások nélkül érvényesíti közönséges felfogását...

(pp.122.-123.)

Gondolom, mindez világosan jelzi, hogy milyen kirívó torzulást jelent az "öntelt úrfi". Mert ez az ember arra született, hogy azt csináljon, amit akar. Tulajdonképpen ugyanaz a tévhit jellemzi a "család szeme fényét" is. Jól tudjuk, miért: a családi környezetben

minden, még a legnagyobb vétek is végeredményben büntetlenül maradhat.

(p.127.)

...Mert a tömegember létében ez a meghatározó: a komolytalanság, a "tréfa". Tetteiben soha nincs meg a visszavonhatatlanság eleme.

(p.130.)

8. Bergyajev: Az ember rabságáról és szabadságáról

(Nyikolaj Bergyajev: Az ember rabságáról és szabadságáról. Budapest: 1997, Európa. pp. 220-4.)

...A személy kimunkálása az arisztokratikus típus kimunkálását jelenti, azaz olyan emberét, aki nem hajlandó keveredni az arctalan egyetemes közeggel, belsőleg független és szabad, felemelkedik az élet magasabb tartalmához, és leereszkedik a megalázott, szenvedő és a felemelkedés lehetőségétől megfosztott világhoz. (...)

Egy másik fontos probléma is összefügg az arisztokratizmussal: a rendkívüli, nagy emberek, illetve a középszerűek különbsége. (...)

Egy rendkívüli tehetséggel megáldott ember a természete alapján lehet átlagos, köznapi. (...) Azt az embert tarthatjuk

rendkívülinek, jelentősnek, aki nem békélhet meg a köznapisággal és a létezés végességével, aki bensejében a végtelenség felé tör, nem fogadja el az emberi létezés végleges objektívációját. (...) A valódi arisztokratizmus nem jog, nem privilégium, önmagának semmit sem követel, hanem ad, felelőssé teszi az embert, és a szolgálat kötelezettségét rója rá. (...) Az igazi arisztokrata szokatlanul érzékeny és szenvedő, az urak viszont durvóak és érzéketlenek. Az úr lényegében plebejus, az uralkodás plebejus dolog. Az objektíváció folyamatában a szellemi plebejusság figyelhető meg. (...) De mindez jelenti-e azt, hogy a személyes arisztokratizmus mintegy önmagába zárt marad, és kifelé semmiben nem fejeződik ki? Természetesen nem. Ám más perspektívában fejezi ki önmagát, nem a szocializáció, hanem a komunitáriusság perspektívájában, az emberek perszonalista közösségében, az "én" és a "te", nem pedig az "én"-nek az "ő"-höz, a tárgyhoz fűződő kapcsolatának perspektívájában.

